

# Det professionella landskapets framväxt

---

Det professionella landskapets framväxt. Kapitlet *Inledning*. Av Thomas Brante, Kerstin Svensson och Lennart G. Svensson.

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.338.c738>

E-boken är publicerad av Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Lunds universitet 2025

Boken är ursprungligen publicerad av Studentlitteratur.

ISBN: 978-91-44-12205-2

eISBN: 978-91-8104-669-4

Upphovsrätt: Författaren/författarna

Denna text är licensierad under CC BY-NC 4.0, Erkännande.

(Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>). Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men ej användas i kommersiella syften. Verkets upphovsperson måste anges.

# INLEDNING

THOMAS BRANTE, KERSTIN SVENSSON  
OCH LENNART G. SVENSSON

Professioner har en central plats i moderna samhällen och stort inflytande över människors vardag. Vi är alla beroende av dessa yrken. De utgör betydande delar av högre utbildning, av arbetslivet och av samhällets organisering. Professioner är yrken som skapar och utför tjänster baserade på en viss teoretisk kunskap som man förvärvat genom specialiserad utbildning.<sup>1</sup> Omgivningen efterfrågar eller är föremål för de professionellas yrkesutövning, som sker under ansvar och är baserad på tillit. Det innebär i sin tur dels en asymmetrisk maktrelation, dels krav på att utövningen måste rättfärdigas med goda argument. Detta kräver att makten binds både internt med kollegial kontroll och externt med administrativ och juridisk kontroll. Denna samhällsinstitution har utvecklats under en lång historisk process och under skilda villkor för olika professioner och professionella fält – delvis parallellt med eller inbäddat i industrialisering, marknad och staters konstruktion. Att redogöra för hur och varför sådana yrken vuxit fram och förändrats historiskt utgör syftet med denna bok – en första historisk del som sträcker sig fram till 1980-talet. Den följs av en andra, nutida, del som omfattar de tre, fyra senaste decennierna. Detta delprojekt och denna bok lägger grunden för nästa delprojekt: professionernas villkor och dynamik i nutid. Det **övergripande** syftet med hela projektet är att klart definiera och förklara fenomenet professioner, deras specifika dynamik och samhällseliga betydelse, något som i sin tur ger projektet dess samhällsrelevans. Ett kunskapssamhälles politiska representanter bör ta betydligt större hänsyn till, och se till att utnyttja, de speciella resurser och den kompetens som det professionella skiktet är bärare av.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Molander & Terum 2008, s. 13.

<sup>2</sup> Detta var också den politiska ambitionen när Tillitsdelegationen tillsattes 2016, dir. 2016:51, och fick utvidgat mandat 2017, dir. 2017:119.

Denna bok handlar om att kartlägga professionernas uppkomst och utveckling samt att söka förklara varför de uppstår och förändras. Våra beskrivningar och analyser söker avgöra när ett yrke övergår till att vara en profession och att identifiera betingelser, processer, orsaker och underliggande mekanismer till professionalisering. Undersökningen börjar i en tid då inga professioner existerade, via deras långsamma formering till någorlunda enhetliga yrken, vidare till den fas i historien då de övergick till att få professionell status och fram till vår nutid där de ingår som väsentliga delar av det vi kallar kunskapssamhället. I kunskapssamhället har det professionella skiktet flera nyckelroller vad gäller samhällets stabilitet och förmåga till förändring via innovationer samt spridning och tillämpning av ny kunskap.<sup>3</sup> I denna samhällsformation utgör professioner tillsammans med forskare och experter kunskapens och kunskapssamhällets bärare.

Professionell yrkesutövning kan ses som en viss typ av samhällelig eller social styrning jämförbar med och relaterad till politisk, byråkratisk och ekonomisk styrning eller marknadsstyrning.<sup>4</sup> Nutiden kännetecknas av att professionell styrning genom kunskap, etik, kollegialitet och autonomi har utmanats starkt av dessa andra styrformer. En mer allmän degradering av och ett allmänt ifrågasättande av kunskap, expertis och professionalism jämte det digitala samhällets spridning av sådan kunskap är ytterligare förändringar som utmanar professionell yrkesutövning. Sådana samhällsprocesser gör det angeläget att historiskt spåra såväl den inre professionella styrningens särart och ursprung som hur professionella yrken uppstått och styrts utifrån.

## Ambitioner, material och ansatser

I denna bok försöker vi besvara en av professionsforskningens mest grundläggande frågor, nämligen hur och varför professioner uppstår, och därmed också vad som avses med en profession. Mer specifikt försöker vi beskriva och förklara ett yrkes övergång från icke-profession till profession samt de villkor och orsaker som genererar professioner, vilket också kan kallas professionaliseringsprocessen. För att kunna göra det behövs ett antal teoretiska begrepp och även ett empiriskt material.

Det empiriska materialet utgörs av de svenska professionernas historiska

<sup>3</sup> Stehr 1984; Stehr & Grundmann 2012.

<sup>4</sup> Freidson 2001.

utveckling som den beskrivs och analyseras i huvudsakligen sekundära källor som avhandlingar, andra forskningsrapporter, utredningar och tidskriftsartiklar jämte historisk offentlig statistik samt i vissa fall primära historiska källor. Vi skisserar olika professioners utveckling genom att förstå dem som delar av sociala eller professionella fält. I många fall ser vi fälten helt enkelt som beskrivningar av verksamhetsområden med sina institutioner, organisationer och resurser.<sup>5</sup> I andra fall använder vi ”fält” mer strikt i Pierre Bourdieus mening för analyser av maktkamper om resurser mellan aktörer. En mer ingående diskussion om fältbegreppet följer längre fram.

Sverige är valt som fallstudie av flera skäl; förutom självklarheten att vi är verksamma i Sverige, är Sverige ett modernt, högindustrialiserat, europeiskt land med många karaktäristika gemensamma med länder på en likartad utvecklingsnivå. Inte minst vad gäller professionalisering föreligger många likheter mellan Sverige och de nordiska länderna, Kontinentaleuropa och även i viss utsträckning anglosaxiska länder. Vi ska återkomma till några likheter och skillnader nedan. Därför bör studien vara av internationellt intresse, och vår förhoppning är att den ska inspirera till liknande jämförande studier i andra länder och mellan länder.

Professionsforskningen av idag domineras av utmärkta studier av enskilda professioner. Vi studerar ett flertal professioners historiska utveckling eftersom vi menar att den *jämförande* analysen är det bästa tillvägagångssättet för att förstå professionaliseringsprocessers bakgrunder och förlopp och finna de kausala mekanismerna bakom dem. Dessutom menar vi att professioner inte kan förstås isolerat, utan alltid måste sättas in i sina sammanhang. Vi är således eniga med Andrew Abbott, som uttrycker det på följande sätt:

Enskilda professioners historia domineras av en bredare ekologisk historia om professionssystem. Vi bör skriva historier om arenor eller zoner i denna ekologi, inte om enskilda professioner eller yrken. Orsakssamband återfinns inte i det sistnämnda.<sup>6</sup>

<sup>5</sup> I abstrakt mening avser institution ett kognitivt fenomen som handlar om kunskaper, föreställningar och normer, medan organisation avser aktörer och formella sammanslutningar med vissa syften och bestämda individer. Institutioner och organisationer i konkret mening avser till exempel skolor, företag, intresseorganisationer, fackföreningar, forskningsorganisationer, stat, myndigheter och arbetsmarknadsorganisationer.

<sup>6</sup> Abbott 2010, s. 176, vår översättning.

Studien beskriver olika professionella fälts historiska utveckling och jämför dem, med syftet att identifiera kausala mekanismer. Vi använder en metod starkt rekommenderad av Alexander George och Andrew Bennett kallad ”strukturerade, fokuserade, jämförande fallstudier”, som syftar till att finna gemensamma och skilda processer och krafter.<sup>7</sup> Våra ”fall” är professioner, fält och generationer, och vi utför både ”inom-fall-analyser” och ”mellan-fall-analyser” av dem. I de senare ställs ett antal gemensamma frågor till varje fall, vilket binder samman studiens delar. För att kunna kategorisera och analysera behövs också ett antal teoretiska begrepp. I det följande avgränsas begreppen professionellt landskap, kompetensfält, profession, professionstyp, professionsgeneration, ”take-off” samt en periodisering av historiska epoker i de professionella fältens utveckling. Men vi börjar med några ord om vår historiesociologiska ansats.

Historiesociologen Charles Tilly skiljer mellan svag och stark historisk analys: ”Den svaga handlar helt enkelt bara om händelser och processer som ägt rum före det nuvarande. Den starka versionen kräver mer. Den identifierar när och var en händelse eller process inträffar och hur detta påverkar a) hur den inträffar, b) varför den inträffar och c) vilka konsekvenser den medför.”<sup>8</sup> De regelbundenheter som förekommer ”upprepar sig inte av sig själva; regelbundenheterna är grundade i kausala mekanismer”<sup>9</sup>. Den starka versionen är också vår ambition, med tillägget att vårt projekt söker bidra till att förklara det moderna kunskapssamhällets uppkomst och struktur. Historiesociologi innebär att använda sociologiska (samhällsvetenskapliga) teorier och begrepp för att analysera historiska skeenden i syfte att finna intressanta regelbundenheter och orsakssamband. Vi använder allmän samhällsvetenskaplig teori tillsammans med teorier och begrepp utvecklade inom den moderna professionsforskningen. Nu finns det flera traditioner och teorier som studerar professioner, som till exempel den strukturfunktionalistiska teorin, maktteorin och stängningsteorin. Dessa ställs ofta mot varandra i meningen att den ena eller den andra traditionen bäst fångar professioners egenskaper och dynamik, exempelvis om professioner ska **förstås utifrån deras funktioner för att befrämja högre kulturella värden**, eller om de alternativt ska **förstås som intressegrupper drivna av en slags kollektiv egoism**.

<sup>7</sup> George & Bennett 2005.

<sup>8</sup> Tilly 2008, s.136.

<sup>9</sup> Tilly 2008, s. 122.

Vår utgångspunkt och uppfattning är att de rådande traditionerna har alltför universalistiska eller transhistoriska anspråk. Som den amerikanske professions- och medicinhistorikern Paul Starr skriver om dessa perspektiv: ”Det funktionalistiska synsättet tar endast upp sociala behov; maktteoretikerna endast privata intressen. Ingen av dem förmår upptäcka något sätt att överskrida sin egen enögdhet.”<sup>10</sup> Professioner kan bättre förstås med hjälp av kombinationer av aspekter och teorier, dvs. olika traditioner kompletterar ofta varandra. Vi förhåller oss därför eklektiskt till rådande traditioner och använder de begrepp vi anser vara de bästa analysinstrumenten för det empiriska materialet. Därmed varierar också analyserna mellan de olika följande kapitlen.

Ansatsen i denna studie är att beskriva, analysera och förklara sociala förhållandens uppkomst, utveckling och försvinnande som föränderliga processer. De moderna kunskapssamhällena är historieskrivningens utgångspunkt; det är utifrån detta perspektiv historien skrivs. Norbert Elias uttrycker ansatsen på följande sätt:

Ju längre man tränger igenom mängden av detaljer och närmar sig det förgångnas strukturer och tvingande sammanflätningar, desto klarare framträder en fast stomme av processer i vilka detaljerna kan passas in. Det må tillåtas att med några penndrag sammanfatta vad som ingår i denna helhetsbild, sedd ur en bestämd synvinkel, med en blick på det som händer med oss själva: för iakttagaren får det förgångnas omvälvningar inga skarpa konturer förrän han ser dem i samband med skeenden i sin egen samtid. Som så ofta hjälper oss också här intryck från skeenden i vår tid att förstå det förgångna, och en fördjupad betraktelse av det som har skett kastar ljus över det som sker: många av mekanismerna i våra dagars sammanflätning utgör uppenbarligen en fortsättning av det förgångnas ryckiga omdaningar av det västerländska samhällets struktur.<sup>11</sup>

Det är utifrån ”skeenden i vår egen samtid” som vi iakttar ”det förgångnas strukturer” och förstår vår samtids mekanismer som en fortsättning av tidigare epoker. Som historiesociologer ofta påpekar kan inte nuet förstås utan dess historia, men det omvända gäller också: historia skrivs alltid utifrån en utgångspunkt, ett sökljus med vars hjälp historiens oändliga mängd fakta kan sorteras så att de för studiens syften relevanta strukturerna framträder.

<sup>10</sup> Starr 1982, s.144.

<sup>11</sup> Elias 1939/1991, s. 391–392.

## Det professionella landskapet

Vår utgångspunkt för skrivandet av professionernas historia är således det moderna professionella skiktet<sup>12</sup>, vad vi kallar det professionella landskapet. Detta makrosociologiska begrepp avser att fånga det professionella skiktet i sin helhet och placera det i den större samhälleliga kontexten. Det är således en efterföljare till Parsons begrepp ”det professionella komplexet”<sup>13</sup> och även till Andrew Abbotts ”professionssystemet”<sup>14</sup>. Andra begrepp som använts är kluster, klass, ”the professional-managerial class”<sup>15</sup> och till och med ”ny klass.” Durkheim använde ”corps intermediaires”<sup>16</sup> för att beteckna speciella yrkessammanslutningar mellan staten och dess medborgare. Begreppen används för att ange att professioner befinner sig mellan de samhälleliga (ekonomiska, politiska) eliterna och folket, eller mellan de översta och nedersta socioekonomiska skikten, eller mellan de båda huvudklasserna; de är delar av mellanskikten och har även kallats det bildade mellanskiktet. De funktioner som tillskrivs det professionella skiktet är oftast snarlikt vad Durkheim skisserade.

Professioner har såväl produktiva som reproduktiva funktioner, eller integrerande, innovativa, repressiva, ideologiska, kulturella, politiska, ekonomiska osv. Professioner kan ses som statens och kapitalets funktionärer, som bevarare av klasssamhället, alternativt förstås de som demokratins och välståndets bärare och spjutspetsar. Under alla förhållanden förses professioner ur ett makroperspektiv med mekanismer som ger samhället viktiga delar av dess dynamik och även binder samman samhället och dess individer. De anses ha avgörande betydelse för dels den sociala ordningen, dels samhällets framskridande och modernisering.

Den geografiska metaforen ”landskap” används av flera skäl. Vi kan ta Riksantikvarieämbetets hemsida till hjälp. Ett landskap:

... är ett område [...] vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer [...] landskapet är resultatet av samspelet mellan människa och miljö över tusentals år. Spåren av det för-

12 Här bör det tilläggas att vi på intet sätt menar att *förklara* historien med den nuvarande, dvs. vi arbetar inte teleologiskt. Vi kan möjligen anklagas för ”presentism”.

13 Parsons 1964, s. 37.

14 Abbott 1988.

15 Ehrenreich & Ehrenreich 1979.

16 Durkheim 1983/1992.

flutna finns överallt omkring oss [...] Tidsdjupet är därför en viktig dimension i landskapet [...] Landskapet ändrar utseende i takt med att samhället förändras.<sup>17</sup>

Ett landskap är en terräng som på olika sätt bearbetats av människan och som kan utforskas. Det består av ett antal storheter som kan benämnas eller namnges. Vidare är ett landskap oregelbundet samtidigt som det är möjligt att urskilja mönster som kan kartläggas. Man kan rita kartor över de mönster som förekommer i ett landskap, och utgångspunkten, sökljuset, för vår studie är just ett mönster, en matris eller en *typologi* av professioner.

Typologin är uppbyggd av en diakron och en synkron axel. Den synkrona axeln delas i olika sociala eller professionella fält, eller en uppsättning *socio-kognitiva kompetensfält* i vilket professioner ingår som centrala aktörer. ”Fält” är således ett begrepp som befinner sig mellan landskap och profession. Ett fält utgör en professions omedelbara omgivning och kan bestå av andra professioner och hjälpande yrken, klienter och politiker: ett fält är väsentligen relationer mellan aktörer. Den diakrona axeln delas i tre segment eller *generationer* av *professionstyper*: klassiska professioner, välfärdsprofessioner och preprofessioner eller nyare yrken som har vissa anspråk på att kunna bli professioner.<sup>18</sup>

*Akademi* omfattar universitet, högre utbildning, vetenskap och forskning. Det är ett fält som alla andra professioner är beroende av och relaterade till mer och mindre. *Utbildning* omfattar ungdomsskolan med grundskola och gymnasium. *Social reglering* omfattar socialtjänst, polis- och rättsväsende. *Psykosocial integration* omfattar rådgivning och psykoterapi utöver psykologi jämte psykiatrin inom det medicinska fältet. *Medicin* omfattar hälso- och sjukvård. *Teknik* slutligen omfattar industri och tillverkning. Det finns också andra professionella fält som inte ingår i denna studie, som tre historiskt mer betydande: det kyrkliga med den klassiska professionen präster, det militära med officerarna och det estetiska konstnärliga med konstnärer, gallerier, museer och kritiker. Ett modernare fält med stor och

<sup>17</sup> <https://www.raa.se/kulturarv/landskap/> (180219).

<sup>18</sup> Begreppet generation ska förstås i Karl Mannheims mening, som individer som har ”en gemensam plats i de sociala processernas historiska dimension”, Mannheim 1952, s. 290. Individer med gemensamma specifika erfarenheter och tänkesätt, på samma sätt som ”klass” också formar individer. Att ha en specifik position i ett professionellt fält i en viss historisk epok ger således en specifik gemensam bakgrund till professionellas ”Weltanschauung”.

**TABELL 1.1** Professionsgenerationer, professionella fält och yrken (yrken som inte behandlas i texten).

| Generation                | Fält                |                         |                     |                                       |                           |                        |
|---------------------------|---------------------|-------------------------|---------------------|---------------------------------------|---------------------------|------------------------|
|                           | Akademi             | Utbildning              | Social<br>reglering | Psykosocial<br>integration            | Medicin                   | Teknik                 |
| Klassiska<br>professioner | Professor<br>Lektor | (Präst)                 | Jurist              | (Präst)<br>Psykiater                  | Läkare                    | (Militär)<br>Ingenjör  |
| Välfärds-<br>professioner | Adjunkt<br>Lektor   | Lärare<br>Förskollärare | Socionom            | Psykolog<br>Kurator<br>Psykiaterapeut | Sjuksköterska             | (Miljö-<br>inspektör?) |
| Pre-<br>professioner      |                     | Förskollärare?          | Polis               |                                       | Laboratorie-<br>assistent |                        |

starkt växande social betydelse är det kommunikativa med en rad yrken inom media och digitalisering. Ekonomi och administration förekommer i samtliga fält, men urskiljs som eget fält i nutid och kommer att behandlas så i den nutida delen. Många yrken har sin verksamhet inom flera olika fält, som till exempel jurister, socionomer och psykologer. Denna bok består av ett kapitel för vardera av dessa sex fält i ovanstående ordning.

## Begreppet profession

Professioner är kunskapsbaserade yrken där kunskapen är abstrakt, systematisk och ofta även esoterisk.<sup>19</sup> I vår tid är detta oftast detsamma som att professioner är *vetenskapsbaserade*<sup>20</sup>, de bygger på och tillämpar vetenskaplig kunskap.<sup>21</sup> I en väl fungerande profession är (vetenskaplig) teori och praktik integrerade, med vilket menas att praktiken följer av vetenskapens etablerade principer och rön. Detta betyder i allmänhet att en profession vilar på och får sin legitimitet från ett bakomliggande vetenskapligt paradigm ur vilket principer för praktisk tillämpning har utvunnits. *Know-why* förenas med *know-how* i ett gemensamt sätt att tänka kring ett visst objekt eller en uppgift.

En mer allmän eller universell definition som är giltig även för den

<sup>19</sup> Siegrist 2002; Torstendahl 1991.

<sup>20</sup> "Science" står här inte för endast naturvetenskap utan omfattar också social sciences och humanities, dvs. begreppet används som tyskans "Wissenschaft".

<sup>21</sup> Freidson 2001; Brante 2009, 2011, 2014.

förvetenskapliga eran säger att professioner är förmedlare och användare av *den högsta kunskapen* inom olika fält. Det finns ingen högre samhällslig instans, ingen djupare kunskaps- och handlingskälla att vända sig till. Uttryckt på annat sätt: professioner är *tillgångspunkter* till vad som uppfattas som högre (bättre, säkrare, mest erkända) teoretiska principer som kan omsättas i praktisk handling. Omvänt: professionella *representerar* högre teoretiska principer.

Detta gällde även under den förvetenskapliga eran. Präster utgjorde den primära, ibland enda, tillgångspunkten till den högsta kunskapen, dvs. heliga skrifter och Guds ord och vilja. Även shamaner m.fl. byggde sin status på att de utgjorde tillgångspunkter till esoterisk, dvs. svåråtkomlig, förborgad, ja magisk kunskap, något som ibland även utmärkte det medeltida skråväsendets mästare. Efter de vetenskapliga revolutionerna på 1600-talet och den åtföljande upplysningstiden förlorade dessa grupper successivt sina kunskapsmonopol och yrkesprivilegier och en annan, rationell och sekulär kunskapsform började långsamt få fäste.

Definitionen kan mjukas upp och göras mer omfattande genom att inte förankra den alltför starkt i vetenskapen utan även tillåta systematiskt ordnade ”abstrakta begrepp och teorier”<sup>22</sup> eller ”systematisk kunskapsmassa”<sup>23</sup> som kognitiv bas. Mer allmänt kan professioner sägas vara bärare av *den moderna rationella diskursen*, som är ett icke-traditionsbundet, amoraliskt tänkesätt där logik och det rena argumentet är de idealt sett primära kunskapskällorna.<sup>24</sup> Till denna kognitiva bestämning brukar en serie sociala attribut anges som karaktäristika för professioner. Här är några av de vanligast föreslagna attributen:<sup>25</sup>

- Professioner är organiserade i *förbund* som samlar medlemmarna och tillvaratar deras intressen samtidigt som förbundet har möjlighet till kontroll och sanktioner mot olika slag av icke-professionellt beteende.
- Förbundet har en *etisk kod* inskriven i stadgarna.

22 Freidson 2001, s. 180.

23 Molander & Terum 2008.

24 Gouldner 1979.

25 För dessa och fler attribut, se t.ex. Burrage, Jarausch & Siegrist 1990; Freidson 2001; Molander & Terum 2008; Fauske 2008.

- Generellt sett utmärks professioner av att de själva *kontrollerar arbetsdelningen*.
- Professioner har oftast en hög grad av *autonomi och kollegial organisering*, vilket traditionellt sett inneburit att arbetet är svårt att kontrollera utifrån. Tillsammans med kunskapernas och färdigheternas exklusiva natur innebär detta i sin tur att yrkesutövningen präglas av *diskretion*, dvs. utövaren har mandat att själv fatta beslut om den rätta åtgärden.
- Professioner är *politiskt konstituerade*: staten ger exklusiv rätt till en jurisdiktion. Professioner strävar efter kunskaps- och yrkesmonopol.
- Professionella har genomgått en *lång specialiserad utbildning* som är systematisk och oftast akademisk, och avslutas med examination och ibland legitimation.

Således har professioner både kognitiva och sociala dimensioner och de legitimeras både kognitivt och socialt. Därför bör de studeras utifrån båda dessa dimensioner och även med fokus på dialektiken mellan kognitivt och socialt. Anders Molander och Lars Inge Terum använder sig av en något annorlunda distinktion när de skiljer på den performativa och den organisatoriska aspekten av professioner.<sup>26</sup> Inom de sociala eller organisatoriska ramarna och villkoren pågår den performativa professionella praktiken med tillämpning av viss abstrakt formaliserad kunskap under diskretionära bedömningar i enskilda fall. Den performativa och kognitiva aspekten står mer i fokus i denna studie än den sociala organisatoriska och tar avstamp i kunskapssociologi och vetenskapsteori snarare än i organisationsteori.<sup>27</sup>

Låt oss efter denna avgränsning se närmare på de tre generationer av professioner, eller professionstyper, som anges i typologin. Begreppet professionstyp betecknar en eller två eller ett kluster av professioner som ingår i fält vilka utgör resultat av samhällslig utveckling och förändring, ofta tillsammans med assisterande och närliggande yrken i fältet. En professionstyp kan alltså bestå av flera professioner med ett antal utmärkande gemensamma kännetecken som oftast utvecklats under samma tidsperiod och betingelser. "Generation" betecknar olika professionstyper men också

<sup>26</sup> Molander & Terum red. 2008, s. 18ff.

<sup>27</sup> Brante 2014.

”serviceprofessioner”, till skillnad från ”kommersialiserade professioner”<sup>28</sup>; Levande-professioner kontra Ting-professioner är ett annat exempel<sup>29</sup>, välfärdsstatens kontra nyliberalismens professionstyper ett tredje.

## Klassiska professioner

De klassiska professionerna har oftast sina organisatoriska ursprung i 1800-talet. Exempel är läkare, civilingenjörer, arkitekter, forskare och jurister, yrken med traditionellt långa universitetsutbildningar och hög status. Kognitivt sett bygger de klassiska professionerna oftast på ett grundläggande, allmänt erkänt och ”robust” paradigm som håller samman och till viss del standardiserar praktiken samtidigt som en tilltagande specialisering ger upphov till en karaktäristisk spänning mellan en gemensam, integrerande kognitiv bas och en differentierande arbetsdelning. Läkare i hälso- och sjukvård är det tydligaste exemplet på detta. Socialt sett har de klassiska professionerna åtnjutit relativt höga sociala belöningar i form av inkomst, status och prestige; deras vetenskapliga och kulturella kapital har även resulterat i visst ekonomiskt kapital. I professionsforskningen har de utgjort själva prototypen för vad en profession är, vilket innebär att den allmänna beskrivningen av profession ovan till stor del är beskrivningar av de klassiska professionerna. Beskrivningen utgör samtidigt i viss mån en idealtyp, och som vi kommer att se har de klassiska professionernas villkor och autonomi kraftigt förändrats under de senaste decennierna. Dessutom utgör de ofta ett ideal för andra yrken där det finns ambitioner och anspråk på att nå professionell status. Professionell och professionalism är begrepp med mycket starka positiva betydelser.<sup>30</sup>

## Välfärdsprofessioner eller nya professioner

Dessa gick länge under beteckningen semiprofessioner och avsåg yrken som saknade vissa vanliga kriterier som professionella eller hade vissa egenskaper i lägre grad.<sup>31</sup> Detta begrepp har kritiserats utifrån att ”semi”, som betyder ”halv”, skulle kunna ange att yrken med sådana markeringar inte är lika

<sup>28</sup> Hanlon 1999.

<sup>29</sup> Hellberg 1995, s. 96.

<sup>30</sup> Brante et al. 2015, kap. 10.

<sup>31</sup> Etzioni 1969.

värdefulla som ”egentliga” professioner. Till detta kan fogas att semiprofessioner är kvinnodominerade och att ”semi” är ett manligt sätt att underordna kvinnor.<sup>32</sup> Det kan därför finnas anledning att ersätta begreppet med välfärdens professioner, välfärdsstatens professioner eller nya professioner.<sup>33</sup> I och med utbyggnaden av välfärdssystemen och högskoleutbildningarna under andra hälften av 1900-talet har en ny generation av professioner expanderat kraftigt: sjuksköterskor, lärare, socionomer m.fl. Utbildningen av dessa är sedan högskoleförordningen 1977 systematiskt inordnad i högskolesystemet, och yrkesverksamheten är knuten till nya, egna vetenskapliga fält eller discipliner med egna forskningsavdelningar och forskartjänster: sjuksköterskor genom omvårdnadsforskning, socionomer genom forskning i socialt arbete, lärare genom pedagogik och utbildningsvetenskap och bibliotekarier genom biblioteksvetenskap. Ett annat sentida yrke med professionella ambitioner som också tillhör välfärdstatsgenerationen är personalvetare.<sup>34</sup>

Vad skiljer då dessa från de klassiska professionerna för närvarande?<sup>35</sup> Ur *kognitiv* aspekt kan skillnaden sammanfattas så här:

- Med den vetenskapliga kunskapen som grund har välfärdsprofessionerna närmat sig definitionen av en klassisk profession. Samtidigt föreligger inget enhetligt, grundläggande, robust, systematiskt, allmänt erkänt och gemensamt paradigm som håller samman och standardiserar praktiken. Ämnena och praktikerna kan snarare betraktas som flerparadigmatiska, dvs. ett flertal paradigmatkandidater och läger konkurrerar med varandra om ämnets grundläggande *doxa*, till exempel socionomer eller lärare.
- Kunskap och auktoritet är underordnad en eller flera andra professioner, vilket innebär att professionen inte är den primära tillgångspunkten till den högsta kunskapen inom fältet, till exempel sjuksköterskor.
- Vid interventioner, behandling och åtgärder används i större utsträckning samtal och kommunikativa metoder.
- Kunskapen handlar i större utsträckning om kontexter till problem.

<sup>32</sup> Se t.ex. Witz 1992 eller Dahle 2008, s. 220ff.

<sup>33</sup> Castro 1992.

<sup>34</sup> Se vidare kapitel 2.

<sup>35</sup> Vi talar här om ”för närvarande” eftersom relationerna ständigt förändras.

Ur *social* och organisatorisk aspekt kan välfärdsprofessionerna beskrivas och jämföras på följande sätt:<sup>36</sup>

- Medan de klassiska professionerna tillhör de högre mellanskikten, tillhör välfärdsprofessionerna ”mellan-mellanskikten”.
- De är i större utsträckning organiserade som traditionella fackförbund än som yrkesförbund.
- De har lägre autonomi i förhållande till både politik och andra professioner och är betydligt mer styrda.
- De har varit mindre framgångsrika, och ibland mindre intresserade av, att ”stänga” (*social closure*) sina jurisdiktioner eller yrkesområden genom att sträva efter yrkes- och kunskapsmonopol.
- Välfärdsprofessionella är fler till antalet; de har expanderat starkt i och med uppbyggnaden av välfärdsstaten.
- Utbildningen är inte lika specialiserad utan i större utsträckning tvärvetenskaplig.

Den sista punkten innebär att välfärdsprofessionerna är omgärdade av en mängd hjälpämnen som förser dem med en teoretisk bas, även om alla professioner har inslag av tvärvetenskaplighet. Ämnen som sociologi och psykologi har här en viktig funktion, idag tillsammans med medicin, speciellt diverse neurovetenskaper, kognitionsforskning m.m.

Ett annat utmärkande drag är att välfärdsprofessionerna i och med universitetsanknytningen innehåller en karaktäristisk spänning. Denna går mellan den akademiska och den praktiska sidan av ämnet. En förklaring är att de utvecklats ur praktiker och senare anknutits till högre utbildning och forskning, medan klassiska professioner huvudsakligen utvecklats inom universiteten. Samtliga ämnen i välfärdsprofessionerna innehåller grupper som menar att det är väsentligt att ständigt förbättra och öka teoriansknytningen, utvidga forskningen inom ämnet osv., och å andra sidan grupper som menar att det är den praktiska yrkeserfarenheten som är den bas på vilken ämnet i fråga måste vila.<sup>37</sup>

Välfärdsprofessioner verkar oftast i den offentliga sektorn och de erhåller inte höga samhälleliga belöningar (status och löner). På grund av det senare

<sup>36</sup> Inspirerat av Etzioni 1969.

<sup>37</sup> Brante 2003, s. 171 ff.

har det varit möjligt att ”rädda” föreställningen om ”altruism” och ”kall” som centrala professionella attribut; kanske motsvarar dagens välfärdsprofessioner vad många forskare ansett vara utmärkande för de klassiska professionerna under 1800-talet. Om det nu är så att sådana aspekter har betydelse idag, svenska sjuksköterskor ser numera i mindre utsträckning än andra professioner sitt yrke som ett kall.<sup>38</sup>

## Preprofessioner

Under senare tid har det varit möjligt att urskilja en tredje generation av yrken som strävar efter professionell status.<sup>39</sup> Det är den flora av yrken och utbildningar som idag forskningsanknyts och institutionaliseras vid de högre lärosätena, framför allt vid de nya högskolor och universitet som definierar sig som professionslärosäten<sup>40</sup>. En genomgång av programutbildningar inom samhälls- och hälsoområdet visar att det 2008 fanns 248 utbildningsprogram som är av denna karaktär.<sup>41</sup> Några exempel är: fastighetsmäklare, systemanalytiker, dataprogrammerare, investeringsrådgivare och coacher, men även områden som turism, idrott, kost, integrativ design, information, miljö, IT-service, nya medier, textil och estetik, för att bara nämna några yrken som idag har universitetsutbildning, forskning och i en del fall egna professurer. Kognitivt sett strävar några preprofessioner efter att vidareutveckla en aspekt av ett paradigm eller kombinera flera paradigm till en tvärvetenskaplig förståelseform, eller att via upptäckter, uppfinningar eller rationaliseringar utveckla egna paradigm. Allmänt sett är preprofessioner ”preparadigmatiska”; det finns inte en eller ett fåtal klart avgränsade, vetenskapligt förankrade grunder utan ämnena är ofta jämförelsevis öppna och fragmenterade. I flera fall finns inte heller ambitionen att utveckla mer abstrakta kunskapssystem som bakgrund till de snävare praktiska kompetenserna, vilket innebär att de troligtvis inte utvecklar professionalism i dess klassiska innebörd.

Till de nutida villkoren hör att välfärdsstaten har upphört att expandera och tenderat att privatiseras samtidigt som samhällspolitikerna betonat

<sup>38</sup> Brante et al. 2015, s. 54 och 252.

<sup>39</sup> Fournier 1999.

<sup>40</sup> Till exempel i Borås, Malmö och Växjö, liksom förebilden Senter for profesjonsstudier vid Høgskolan i Oslo, men också vid de äldre universiteten.

<sup>41</sup> Olofsson & Petersson red. 2011.

marknadens och valfrihetens betydelse och stimulerat entreprenörsanda och privata initiativ till nyföretagande.<sup>42</sup> Till skillnad från välfärdsstatens professioner måste preprofessionerna ofta själva nischa in sig på marknaden. En uppgift för dessa professioner i vardande kan därför vara att skapa en marknad för den speciella kompetensen. Många av dessa preprofessioner erbjuder produkter eller kompetens i vinstsyfte, inte service till det allmänna bästa under välfärdsstatens paraply, där kompetensen garanteras via universitetsanknytningen. Som Gerard Hanlon påpekar innebär en övergång till nyliberal ideologi också en övergång från serviceprofessioner till kommersialiserade professioner.<sup>43</sup>

Trots dessa gemensamma villkor utgör preprofessionerna naturligtvis en mycket heterogen grupp. En del av dem är svar på de nya kompetenser som krävs på grund av ny teknologi, andra strävar efter att nischa in sig inom redan etablerade områden eller skapa nya nischer för sina varor och tjänster. Många av dem är också tämligen oorganiserade så här långt. För närvarande ser vi många entreprenörer i mindre delägarskap, professionell service, ”flexibla, kunskapsbaserade organisationer” som antar expertroller. En del av de nya initiativen kommer förmodligen att misslyckas medan andra kommer att kunna slå rot och etablera en tredje generation av professioner. Man bör komma ihåg att även medicin och ingenjörskonst en gång var preprofessioner.

Detta kommer i sin tur att påverka den allmänna uppfattningen av professioner och återspeglas i nya försök att avgränsa och definiera begreppet profession. Sammanfattningsvis kan preprofessioner förstås som reaktioner på en serie nya möjlighetsbetingelser. De kan vara:

- svar på ny teknologi som kräver nya former av kompetens, exempel är dataexperter, programmerare, mjukvaruexperter, systemvetare
- svar på finanssektorns ökade omfång och betydelse. Expertkunskaper behövs vad gäller ekonomiska transfereringar och investeringar. Börsens ökade betydelse för finansiering på såväl nationell och kommunal som individuell nivå har ökat behovet av finansiell kompetens. Exempel är fondmäklare, börsmäklare, investeringsrådgivare, finansanalytiker, kapitalrådgivare och bankernas privata rådgivare.

<sup>42</sup> Den politiska striden om ”vinster i välfärden” illustrerar detta.

<sup>43</sup> Hanlon 1999.

- utvecklare av expertkunskaper för att lösa nya samhällsproblem, exempelvis inom miljö och migration
- kompetenser inom profitabla områden, som upplevelseindustrin, turism, kost, nya typer av design m.m.
- kompetenser för att fånga upp etablerade professionsdomäners ytterkanter och marginaler – särskilt den medicinska och psykosociala. Exempel är naprapater och kiropraktiker, örtmedicin, healing, coachning, plastikkirurgi i skönhetssyfte eller existentiella problem som omhändertas av olika hälsokonsulter
- professionalisering av äldre yrken i den offentliga sektorn, exempelvis laboratorieassistent/biomedicinsk analytiker och polis.

## Relationen mellan de tre generationerna

Relationen mellan de tre professionsgenerationerna ska inte bara tänkas lineärt eller funktionellt – till exempel att de klassiska professionerna kommer först och att de andra är på väg mot det målet. Det kan mycket väl vara så att en preprofession så småningom når de högsta värdena vad avser attribut som status, inkomst och formell kunskap. Relationen mellan generationerna idag bör kanske avbildas som en triangel snarare än längs en linje.

Även om relationerna mellan dessa tre generationer eller professionstyper är föränderliga och de ändrar egenskaper genom den vetenskapliga och samhälleliga utvecklingen, är det tveklöst fortfarande så att betydande skillnader råder mellan dem. Ett skäl till detta är att de tre generationerna eller professionstyperna till sin uppkomst och organisatoriska uppbyggnad motsvarar de olika samhällsformationer som präglat dem, eller som professionsforskaren Hannes Siegrist uttrycker det, professioner är ”specifika till vissa samhällstyper men kan överleva det samhället och bilda en struktur med lång varaktighet”, *longe durée*.<sup>44</sup> Det uppstår spänningar mellan ursprung i en samhällsformation och situation i en ny samhällsformation. Det kan uppstå en yrkesmässig ambivalens och konflikter när till exempel läkare övergår från att huvudsakligen ha varit privatpraktiserande till att huvudsakligen bli inordnade i sjukhusorganisationer eller när välfärdens professioner och professionella inordnas i den nuvarande nyliberala regimen.

<sup>44</sup> Siegrist 1990, s. 193.

## Begreppet fält

Professioner befinner sig inte i ett socialt och kognitivt vakuum utan är inbäddade i kontexter som vi kallar fält. I samhällsvetenskaperna har fältbegreppet använts på många olika sätt. Mest känd är Pierre Bourdieus användning av det. Han skiljer mellan kulturella, vetenskapliga, juridiska, byråkratiska, ekonomiska, politiska m.fl. fält. Det följande är inspirerat av Bourdieu men handlar inte om någon ortodox eller bokstavstrogen läsning av honom.

Bourdieu förstår fält som konfigurationer av ”objektiva relationer mellan positioner”, strukturerade av ”fördelningen av makt (kapital eller resurser) som ger ägaren tillgång till de specifika vinster som står på spel i fältet”<sup>45</sup>. Ett fält uppstår och vidareutvecklas genom kampen om symboliska eller materiella tillgångar; Bourdieu kallar dem också för kampfält, konkurrensfält, till och med slagfält. Kampen består i strävan efter att vinna erkännande och därmed högre positioner, makt och kapital inom fältet. Positionerna inom ett fält kan gälla individer men också grupper eller, för vår del, yrken som professioner.<sup>46</sup>

Bourdieu betonar kampen inte bara som ett starkt kännetecken på ett fält utan även som dess primära definierande egenskap. Emellertid förekommer även samarbete och funktionell arbetsdelning inom fält, något Bourdieu också noterar: ”Vi får inte genom att lägga tonvikten på skillnaderna, för att inte tala om motsättningarna [...] glömma de ömsesidiga beroendeförhållanden och samförstånd som kommer till synes till och med motståndare emellan.”<sup>47</sup> En profession i ett fält samarbetar med andra professioner, semiprofessioner, preprofessioner och assisterande yrken inom fältet, och även mellan fält. Även om allianser och samarbete kan vara ett resultat av tidigare kamper och stängningar bör denna egenskap också införlivas i bestämningen av ett fält. Richard Scott sammanfattar det väl i sin beskrivning av vad han kallar ”professionella arenor”<sup>48</sup>.

Som konfliktteoretikerna påminner oss om är varje professionell arena (eller fält) fylld av ett antal konkurrerande och/eller besegrade utmanare som finns vid sidan av eller har accepterat underordnade roller i arbetsdelningen.

45 Bourdieu & Wacquant 1992, s. 97.

46 Se vidare kapitel 6 och Carlhed 2011, s. 2–3.

47 Bourdieu 1996, s. 41.

48 Scott 2008.

I fallet läkare har vi omgivande yrken som osteopater, kiropraktiker, healer, farmakologer och sjuksköterskor som fyller ett flertal parallella eller underordnade funktioner. Dessutom har vi den mycket mer omfattande och ständigt ökande kadern av semiprofessionella, hälsoarbetare och medicinska tekniker.<sup>49</sup>

Ett yrke kan vara underordnat ett annat yrke samtidigt som det uppfattar underordningen som rättfärdig; det är en fråga om legitim makt, dvs. auktoritet. Ett professionellt fält kan alltså innehålla flera professioner, semiprofessioner och preprofessioner i samarbete och konflikt. Vi stipulerar att ett fält kallas professionellt om det innehåller minst en klassisk eller en välfärdsprofession.

Fält – och professioner – består av en viss organisering av arbetet, av yttre och inre arbetsdelning. De består också av en kollektiv kultur; bestämda sätt att förstå arbetets samhälleliga funktioner och deras innebörd. Genom socialisering, träning och praktik förser fältet/professionen också de individuella utövarna med en bestämd världsbild och bestämda dispositioner att handla och värdera, med Bourdieus terminologi ett habitus. Detta betyder att ett fält och en profession är institutionaliserat och rutiniserat såväl organisatoriskt och kulturellt som individuellt; fältet/professionen innehåller ”institutionaliserade subjekt” med yrkesspecifika habitus.

## Professionella kompetensfält

Ett professionellt fält är orienterat mot ett övergripande värde, eller med Parsons termer ett ”generaliserat kulturellt värde”, som hälsa, kontroll av den icke-sociala miljön, socialisering, social ordning och även till exempel skönhet. Det betyder att fält har specifika uppgifter i den samhälleliga helheten, uppgifter som anses kräva speciella färdigheter som bygger på lång utbildning. Därför föreslås begreppet *kompetensfält* som en gemensam etikett.<sup>50</sup>

Kognitivt sett innehåller ett professionellt kompetensfält flera olika kunskapsbaser av vilka oftast en eller fler är vetenskapligt förankrade. Kunskapsbaserna är hierarkiskt eller horisontellt ordnade i en institutionaliserad arbetsdelning mot fältets övergripande värde. Fältet utgör en struktur av självförstärkande relationer mellan vetenskapliga diskurser, professionella

<sup>49</sup> Scott 2008, s. 229–30.

<sup>50</sup> Brante 2014, kap. 9 och 10.

praktiker och objekt för interventioner och kan därmed betecknas som professionella strukturer. Karaktäristiskt är även konkurrens om jurisdiktioner och kamp om den kognitiva hegemonin inom fältet.

För att sammanfatta denna beskrivning av ett professionellt kompetensfält; det:

- är orienterat mot ett övergripande *samhälleligt värde* (uppfyller en viktig samhällsfunktion)
- utgör en institutionaliserad *sanningsregim*
- innehåller en (eller flera) *doxa*, dvs. försanthållanden och ontologiska modeller
- innehåller en (eller flera) *professionella strukturer*, dvs. självförstärkande relationer mellan kunskap, praktik och objekt
- innehåller *maktstrukturer*, kulturella scheman och aktörer
- består av en eller flera *professioner* och andra assisterande yrken
- karaktäriseras av arbetsdelning och *samarbete*
- karaktäriseras av spänningsförhållanden, *konkurrens*
- karaktäriseras av en kamp mellan individer, grupper och professioner om resurser och positioner och om fältets doxa, samt om jurisdiktionen över fältets centrala problemområden.

## Sex professionella kompetensfält

I föreliggande studie beskrivs följande sex professionella kompetensfälters historia: akademi, utbildning, social reglering, psykosocial integration, medicin och teknik. Fältens funktioner är någorlunda uppenbara: fältet utbildning handlar om undervisning i ungdomsskolan, fältet medicin innehåller kompetenser för botande och prevention av sjukdomar, fältet teknik omfattar kompetenser för att forma och kontrollera den icke-sociala materiella miljön. De tre övriga fälten kräver dock längre kommentarer. För det första är det akademiska fältet speciellt. Det är ett kompetensfält i sig men är också ett meta-fält eftersom det genom sina forskande och utbildande funktioner utgör en förutsättning för de övriga fälten. Därför benämner den engelske professionshistorikern Harold Perkin akademien och universitetslärarna för *the key profession*.<sup>51</sup>

<sup>51</sup> Perkin 1969.

För det andra behöver fälten psykosocial integration och social reglering en något längre kommentar. Dessa begrepp har inom sociologin använts för att analysera den klassiska problematiken hur social ordning är möjlig (eller t.o.m. hur samhället är möjligt). Konsensusteoretiker har förklarat den sociala ordningen genom att betona den värdegemenskap som följer av socialisering medan konfliktteoretiker har förstått social ordning och reglering som resultat av ett samhällsskikts dominans över och kontroll av andra skikt. Historiskt sett har både integration och kontroll tillgodosetts av familjen, gruppen, stammen, kyrkan och skolan, dvs. att genom uppfostran, styrning och sanktioner inpräglade kollektivets gemensamma tabun och normer, beteenderegler, föreställningar och värden i individerna. Genom historiens gång har dessa båda funktioner professionaliserats till speciella kompetensfält som idag innehåller professioner och välfärdsprofessioner, kompletterade med forskningsöverbyggnader. Eftersom den sociala ordningen också säkerställs genom socialisering är utbildning ett tredje fält som har social ordning som en av sina övergripande målsättningar. Dessutom utövas eller tillämpas en del av den psykosociala integrationens kompetens i rådgivning och terapi även på hälsofältet och utbildningsfältet. Sjukhuskuratorer och sjukhuspsykologer respektive skolkuratorer och skolpsykologer är exempel på sådana yrken.

I professionernas värld förstås störningar av den sociala ordningen oftast på individnivå, som effekter av olika typer av avvikande beteende. Avvikande beteende betraktas som avsteg från normaliteten och antas två huvudsakliga former, kriminalitet och mental störning. Det professionella arbetet är på motsvarande sätt delat i två fält som vi kallar social reglering respektive psykosocial integration. Begreppet normalisering är här mycket centralt, liksom det är på det medicinska fältet.

Begreppen social reglering och psykosocial integration beskriver i grunden två olika förhållningssätt och tillvägagångssätt för att återställa social ordning. Social reglering handlar primärt om kontroll och disciplinering via tvång, straff och särskiljande. Statens monopol på våld, manifesterat på fältet social reglering av polis, fängelser, domstolar, domare, advokater och även socionomer kontrollerar avvikelse genom repression eller hot om repression. Den historiskt vanligaste formen av repression är fysiskt våld och särskiljande, där det senare kan innebära allt från en kort tids frihetsberövande till tortyr och till den yttersta formen av samhälls-avskiljande: avrättning.

Fältet psykosocial integration innehåller yrkesgrupper som psykiatrer, psykoterapeuter, kuratorer, socionomer och behandlingsassistenter, en grupp yrken som ibland sammanfattas som *the psy-complex*.<sup>52</sup> Integration betyder i vårt sammanhang primärt att genom olika typer av terapier och psykosocial rådgivning återanpassa individers verklighetsuppfattning och beteende till det konforma och normala.

Empiriskt sett överlappar integration och reglering ofta varandra och de flesta institutioner innehåller element av båda, som till exempel rättspsykiatri. Ibland förstås reglering som en form av integration, ibland förstås integration som reglering, till exempel i Foucault-traditionen, se det dramatiska citatet nedan. Fältet utbildning har också sådana funktioner. Den yttersta målsättningen, reproduktion av social ordning genom att eftersträva konformism kring ”normalitet”, definierat av lagen eller psykiatri/psykologi etc., dvs. *the psy-complex*, knyter samman fälten. Den skiljelinje vi drar mellan de båda fälten är analytisk och bygger på deras skilda grundläggande strategier för (åter)anpassning och reglering. Psykosocial integration handlar primärt om att förändra individens medvetande medan social reglering handlar om att förändra individens sociala villkor via maktutövning.

Fältens egenskap att vara normalitetens bevakare kan sammanfattas med ett citat från Michel Foucault, där utbildning, integration och kontroll knyts till normalisering:

Normalitetens bevakare är överallt. Vi är i samhället av läraren-domaren, doktorn-domaren, utbildaren-domaren, socialarbetaren-domaren; det är på dem det normativas universella regim är baserad; och varje individ, var han/hon än må befinna sig, underkastar sin kropp, sina gester, sitt beteende, sina önskemål, sina ambitioner till denna.<sup>53</sup>

## Begreppet take-off

I de följande kapitlen kartläggs och analyseras sex professionella fälts utvecklingshistoria genom att ”börja från början”, dvs. före den tid man kan tala om att ett fält formerats. Förutom värdet av själva historieskrivningen är syftet att försöka avgöra när ett yrke övergår till att vara en profession och

<sup>52</sup> *Psy-complex* kan beteckna den mängd olika teorier som förekommer inom fältet, men här används det som beteckning för mängden yrken i fältet.

<sup>53</sup> Foucault 1979, s. 304.

att identifiera betingelser, processer, orsaker och underliggande mekanismer till professionalisering. Enklast uttryckt utför vi en ”före-efter-analys”; från icke-profession till profession, och försöker förklara övergångens villkor och dynamik.

Centralt för analysen är begreppet *take-off*. Detta begrepp är lånat från Walt Rostows teori om fem tillväxtstadier i ekonomin där *take-off* betecknar vad man också kan kalla ett *kvalitativt* språng, som till exempel den industriella revolutionen i England.<sup>54</sup> För vår del anger *take-off* att ett fält eller ett i fältet ingående yrke i något avseende får ett genombrott. Begreppet används för att beteckna ett *formativt moment* i historien som leder till att en ny, relativt beständig struktur etableras, såväl inom tänkandet som i arbetslivets praktik, till exempel genom att ett nytt paradigm ger grunder för uppkomsten av en eller flera nya professioner. Med den franska epistemologin kan man tala om en historisk *diskontinuitet*. Ett kvalitativt *take-off* kan alltså bestå i en vetenskaplig upptäckt eller ett radikalt nytt sätt att tänka som innebär att teori kan förenas med praktik på ett nytt, mer systematiskt och ”robust” sätt. Det kan också vara ett resultat av en teknologisk innovation. Politiska beslut kan också ge förändrade, gynnsamma betingelser för professionalisering.

Ett kvalitativt *take-off* innebär fördjupade kunskaper i syfte att kunna förstå, kontrollera och intervensera i en del av verkligheten, vilket följs av efterfrågan på nya yrkespraktiker och nya yrkesverksamma, vilket särskilt tydligt illustreras i kapitlet om det medicinska fältet och det tekniska fältet. Ett *kvantitativt take-off*, som kan vara en följd av ett kvalitativt *take-off*, innebär att yrket snabbt växer i antal utövare.<sup>55</sup>

Även om exempelvis läkare, ingenjörer eller lärare funnits sedan antiken så får de sina historiska genombrott betydligt senare, genom förändringar som medför att de drastiskt ökar i antal och samhällelig betydelse. Ett *take-off* kan alltså vara kvalitativt, kvantitativt eller både och. Ett *take-off* kan också uppstå till följd av ett statligt beslut att förvetenskapliga ett yrke i ett försök att ge det professionell status och kompetens.<sup>56</sup>

Det bör tilläggas att *take-off* är ett *kollektivt* fenomen. Exempelvis måste

<sup>54</sup> Rostow 1959.

<sup>55</sup> Emellertid kan ett starkt professionellt förbund arbeta emot att antalet utövare tillväxer, dvs. förbundet strävar efter att bevara professionens exklusivitet och ett monopol på arbetsmarknaden genom att upprätthålla en stark efterfrågan och ett svagt utbud.

<sup>56</sup> För exempel, se kapitel 3 om utbildning.

ett vetenskapligt genombrott ”tas om hand.” Det måste finnas individer och grupper som stödjer det och propagerar för det; nätverk måste mobiliseras; allianser med makthavare inom staten, den privata sektorn och akademien måste bildas; motståndarna till ett nytt paradigm – traditionalisterna – måste bekämpas.<sup>57</sup> En upptäckt utan tillskyndare försvinner snabbt i historiens töcken.

## Periodisering

De historiska analyserna förbereds genom en sortering av det empiriska materialet under ett antal breda och tämligen oprecisa kategoriseringar. Kategoriseringarna möjliggör en första övergripande periodisering – något som i nästa steg underlättar jämförande analyser. Varje fält förstås som ett ”fall”, vilket innebär att de kan underkastas vad George och Bennett kallar ”strukturerade, fokuserade, jämförande fallstudier”<sup>58</sup>.

Tillfogas bör att nedanstående periodisering beskriver en utveckling i faser och alltså kan kritiserar för att vara linjär och evolutionistisk. Därför bör det påpekas att historien är full av återvändsgränder och kan utvecklas framåt, bakåt och åt sidan, vilket vi också tar upp i kapitlet. Men samtidigt är det så att de yrken och fält vi beskriver idag är professioner och professionaliserade, vilket de inte alltid har varit, så en viss utvecklingsväg eller ”evolution” kan trots allt urskiljas, dvs. ett ”före” och ett ”efter”, vilket ger visst stöd åt periodiseringen.

## Tidig historia

Här identifieras de första manifestationerna av de verksamheter som leder fram till vad vi idag kallar professionella fält, dvs. verksamheter av individer eller grupper i syfte att tillfredsställa ett ”generaliserat kulturellt värde” som till exempel att bota sjukdomar eller straffa brottslingar.

<sup>57</sup> En teori av flera om hur detta kan gå till är Bruno Latours ”actor-network theory”, exemplifierat av Louis Pasteurs mobilisering kring sina upptäckter, se hans *The Pasteurization of France* (1988) och hans mer teoretiska *Science in Action* (1987).

<sup>58</sup> George & Bennett 2005.

## Formeringen av ett fält

Ett fält börjar formeras då en viss arbetsdelning utvecklas och dominans- och underordningsrelationer etableras. För många professioners del formades fälten under det medeltida skråväsendet och den hierarkiska ordningen mellan mästare, gesäll och lärling. Skråna utgjorde ett slags minisamhällen som ofta besatt den exklusivitet och autonomi som också kännetecknar professioner; de kunde skapa sina egna regler, bestämma produkter och priser, vilka som fick tillträde och vad som lärdes ut, dvs. kontroll av organiseringen, marknaden, arbetsplatsen och kunskapen.<sup>59</sup>

## Fältet konsolideras

Fältet börjar anta modernare former efter att ha lämnat feodalismens skrankor och institutionaliseras som ett relativt autonomt kompetensfält alltmer byggt på sekulariserad kunskap. Kognitivt sett utmärks konsolideringsfasen oftast av att det ännu inte föreligger någon allmänt accepterad teoretisk grund som är integrerad med praktiken. Tvärtom kan ämnet beskrivas som pre-paradigmatiskt; det finns ett stort antal teorier och praktiker och sambandet mellan dem är ofta svagt.

Centralt för den sociala sidan av konsolideringen är att yrkena *konstitueras*, dvs. bildar egna förbund med professionella ambitioner som bevarar och förstärker de egna intressena och även förstärker identiteten, vad som ibland kallas övergången från ett ”yrke-i-sig via ett yrke-för-andra till ett yrke-för-sig” dvs. yrket är definierat och organiserat i samhället.<sup>60</sup> Inom fältet etableras statushierarkier mellan de ingående yrkena. Bildandet av förbund, vilket sker under 1800-talet för många klassiska professioner, har såväl materiellt som symboliskt värde. Bourdieu skriver om detta:

Med andra ord har det symboliska *konstituerings-* eller *konsekreringsarbete* som krävs för att skapa en enad grupp (fastställa namn, förkortningar och medlemssymboler, genomföra offentliga demonstrationer och så vidare) större chanser att lyckas ju mer de sociala agenter på vilka detta arbete inriktas är benägna att – till följd av deras närhet i rummet av sociala positioner och även i rummet av dispositioner och intressen förenade med dessa positioner – erkänna varandra och förenas i ett gemensamt (politiskt eller annat) projekt.<sup>61</sup>

<sup>59</sup> Se t.ex. Krause 1996.

<sup>60</sup> Hellberg 1978, kap. 6; Ulfssdotter Eriksson 2012, s. 42ff.

<sup>61</sup> Bourdieu 1999, s.46.

Identitetsbyggandet och utvecklandet av en kåranda förstärks bland annat genom de serier av ritualer och högtidliga ceremonier som omgärdar antagningen av nya medlemmar till förbundet, firandet av jubileumsår, utdelandet av priser, skapandet av traditioner, betoningen av arbetets stora samhällsnytta och höga moraliska halt, att yrket ses som ett kall och kåren ges elitstatus samt att rangordningar och hierarkier utvecklas inom kåren.

Allmänt sett innebär konsolideringsfasen att fältet förstärks socialt och blir alltmer erkänt som en viktig samhällsinstitution. Konsolideringen bidrar till att skapa förutsättningarna för professionalisering och take-off.

## Fältet professionaliseras

Professionaliseringsprocessen innebär främst att yrken på fältet förvetenskapligas genom egen forskning och genom att systematisk utbildning införs och blir till ett formellt krav för att få utöva yrkespraktiken; yrken söker monopolstatus och autonomi via staten. När ett eller flera yrken i ett fält går in i denna process påverkas fältet och blir del i professionaliseringsprocessen. En viss specialisering utvecklas och knyts till vidareutbildning; speciella karriärvägar uppstår kopplade till formella kvalifikationskrav. En ideologi om det egna yrket som en profession, som exklusiv expertkunskap, utvecklas. Förvetenskapligandet innebär ofta att paradigmkandidater uppstår som konkurrerar om dominansen, om att representera ämnets försanthållanden, om dess *doxa*. Ideologier utvecklas om det egna yrket som en profession.<sup>62</sup> Under denna fas blir fältet alltmer moget för ett take-off, vilket i sin tur ger gynnsamma förutsättningar för nästa fas.

## Fältet är professionellt

Fältet domineras av ett (eller ett par) grundläggande paradigm. Systematisk forskning bedrivs som är kopplad till praktiken, till exempel via klinisk forskning. Det finns en jämförelsevis enhetlig kår och verksamheten utmärks av autonomi och diskretion, samt av egen kontroll av både arbetsdelningen och utförandet av praktiken. Kollegiala beslutsformer balanserar vertikalt, byråkratiskt beslutsfattande. Specialiseringen är högt utvecklad. De sociala belöningarna (inkomst, status och prestige) är förhållandevis höga.

<sup>62</sup> Elzinga 1990.

## Fältet avprofessionaliseras

Avprofessionalisering innebär förlust av autonomi och diskretion tillsammans med utifrån kommande krav på ökad transparens och redovisnings-skyldigheter, dvs. extern kontroll. Den pågående manualiseringen och digitaliseringen förändrar starkt villkoren för professionell diskretion i professionellas yrkesutövning. Fältet/professionen kontrolleras också av andra maktcentra i de privata och offentliga sektorerna; dess egen logik underordnas marknadens eller byråkratins logik.<sup>63</sup> Dessa förändringar rör en senare tid än vad som behandlas i denna bok. De behandlas därför i den nutida volymen från samma projekt, *Ett professionellt landskap i förvandling*.

Fältens och yrkenas/professionernas utveckling kan förstås utifrån flera parametrar. Den egna kampen och mobiliseringen är en, vetenskapens och teknologins utveckling är andra, marknadens karaktär ytterligare en. Statens behov och intressen är en central parameter, speciellt för de nordiska och kontinentala professionerna; staten har ofta tagit initiativ till utbildning och legitimering och även varit primär anställare.<sup>64</sup> Därför är *kontexterna* till den professionella utvecklingen viktig för att förstå likheter (till exempel professionstyper) och skillnader.

En översiktlig skiss av samhällsformationernas växlingar som ger en historisk inramning av professionernas framväxt är följande:<sup>65</sup>

Statens uppgifter handlade om att skapa försvar med stående armé, en permanent byråkrati, ett nationellt lagsystem, enhetlig valuta och marknad samt ett gemensamt språk – uppgifter som efter hand delegerades till professioner. Det började med att det feodala skräväsendet avvecklades med en begynnande handelskapitalism. Landets olika delar förenades i en nationalstat med professionella statstjänstemän i en enväldig, ”absolut” stat som i Sverige började byggas med Gustav Vasa under tidigt 1500-tal och som utvecklades i synnerhet med Gustav II Adolf och Axel Oxenstierna under tidigt 1600-tal. Under 1700-talet etablerades vissa konstnärliga institutioner som ger grund för beteckningen den estetiska staten. Den följdes av industrialiseringen med de tekniska professionerna jämte en liberal och interventionistisk stat under 1800-talet. I början av 1900-talet infördes institutioner som grundlade den politisk-demokratiska statsbildningen. Kring

<sup>63</sup> Freidson 2001, s. 179f.

<sup>64</sup> Svensson & Evetts 2010.

<sup>65</sup> För en mer utförlig beskrivning, se Brante 2014, s. 36–80.

mitten av 1900-talet formades välfärdsstaten med utbyggnaden av de stora välfärdssystemen och de människobehandlande professionerna inom utbildning, vård och omsorg, vilket stärkte den professionella interventionismen. Avreglering, marknadisering och privatisering utifrån nyliberal ideologi med en rad nya styrformer skapade sedan den nuvarande statsformationen samtidigt med globalisering och de internationella professionerna.

## Kapitlens disposition

Kapitlen nedan följer i huvudsak den ovanstående periodiseringen. Å ena sidan underlättar periodiseringen jämförelser mellan fält och professioner, å andra sidan bör inte empirin pressas in i helt givna kategorier, vilket innebär att viss variation förekommer mellan kapitlen. Periodiseringen är primärt ett hjälpmedel för jämförelser mellan fält; det teoretiska syftet med kapitlen är inte periodiseringen i sig utan att identifiera professionaliseringarnas formativa moment för att därmed kunna analysera deras förutsättningar, orsaker och effekter, och även blottlägga de allmännare ”robusta” generativa mekanismer som ligger bakom.<sup>66</sup> Kapitlen varierar i val av centrala begrepp.

I kapitlen identifieras kvalitativt take-off i form av till exempel politiska beslut som sätter nya villkor, annan organisation och styrning av professionellt arbete, tekniska och metodologiska innovationer, nya genombrytande teoretiska perspektiv, annan och vetenskapligt grundad utbildning eller nya interventioner som ger annan efterfrågan på professionella tjänster. Kvantitativt take-off anges i termer av starkt ökat antal studenter på professionella utbildningar, antal utexaminerade och verksamma professionella eller större efterfrågan. Kapitlen refererar och diskuterar ofta ingående utredningar som underlag för politiska beslut. De redogör vidare för institutionella och organisatoriska förändringar och visar ofta hur professionaliseringen hänger ihop med styrning och organisering. Därmed diskuteras i kapitlen relationer till stat, myndigheter och annan omgivning.

Kapitlens fokus ligger dock på de yrken som ingår i fältet och hur de formats, konstituerats och professionaliserats. Fälten har flera yrken i samarbete och konkurrens med ofta över- och underordningsrelationer. Ett annat centralt tema i anslutning till yrkena är utbildningarna, hur de växer

<sup>66</sup> En mekanism kallas ”robust” när den är någorlunda beständig och fungerar på liknande sätt i olika situationer och på olika platser, till exempel i olika fält.

fram, systematiseras och kopplas mer och mindre till vetenskap och forskning. Integrering, akademisering och förvetenskapligande är där tre analytiska processbegrepp. Ett tema som förekommer i mindre utsträckning är beskrivningar av hur och i vilken omfattning efterfrågan från allmänheten och andra organisationer har utvecklats. Kapitlen betonar istället på det hela taget utbudet av professionella tjänster.

## Kapitlens innehåll

**Kapitel 2** *Den högre utbildningens professionella fält* behandlar universitet och högskolor och vissa institut för professionell utbildning och deras historia. Det rör relationer till svenska statens utveckling och hela det högre utbildningsväsendets organisation med lärare och senare i historien även forskare, och är ett av exemplen på hur institutionen och organisationen föregår, formar och omformar professionen. Fältet skiljer sig från de övriga fem fälten genom att välja ut och utbilda andra professionella och ansvara för deras forskning. Den akademiska professionen utgör därmed en s.k. nyckelprofession och den bestod till en början helt av professorer för att sedan kompletteras med adjunkter, medan forskare, lektorer och en ny typ av adjunkter tillkom under 1900-talet.

Utvecklingen visas i fyra faser: en första fas med de tidiga universitetens utbildning av kyrkans prästerskap, en andra fas under 1600-talet med utbildning av statens ämbetsmän, en tredje fas under 1800-talet med utbildning av industrisamhällets experter, först utanför universiteten varvid den högre utbildningens fält etablerades, och efter hand integrerat i universitetens ram, samt den fjärde fasen med välfärdsstatens nya välfärdsprofessioner från 1940-talet. Samtliga professionsutbildningar integrerades slutgiltigt i universiteten 1977 och fältet fick därmed sin nuvarande institutionella organisation med vetenskaplig forskning som dominerande värde, med utbildning av professioner som sin centrala aktivitet och med vetenskaplig förankring och anknytning för samtliga professionsutbildningar.

Denna historia analyseras med tanke på hur funktionsöverlagringar sker och hur fältet därmed blir alltmer komplext och centralt för hela samhällets professionalisering. Triangeln profession–universitet–vetenskap används i den analysen. Undersökningen visar hur professions- och yrkesutbildningar blev en del av den högre utbildningen. Framväxten av vad som kallas ett examenssamhälle spelade en central roll. Studentexamen som gemensamt

antagningskrav var en del av det. Vetenskapen överfördes successivt till universiteten genom en kombination av anpassning och inkludering. Vetenskaplig specialisering medförde en ny rangordning inom den akademiska professionen baserad på ny samhällelig efterfrågan på teknik och medicin jämte dessa ämnens starkare betoning på forskning med sitt ursprung i vissa institut. Det akademiska fältets främsta kvalitativa take-off utgörs av forskningens inkludering i universiteten. En hierarki av både tjänstetyper, utbildningar och lärosäten uppstod i samband med fältets kvantitativa expansion från 1960-talet.

De klassiska professionerna präster och jurister som hade haft sin utbildning inom universiteten förlorade en del av sin status när medicinens och teknikens mekanismbaserade empiriska vetenskaper blev dominerande. Läkare och ingenjörer kom istället att utgöra de främsta klassiska professionerna. Vårdförprofessionerna hade sina egna seminarier och högstskolor innan de infogades i universiteten. Deras vetenskapliga grund formades först via anknytning till lämpliga befintliga discipliner och senare i och med att nya egna forskningsämnen identifierades och etablerades. Preprofessioner får en rad exempel först i nutid genom att yrken med anspråk på professionell status lyckas etablera en utbildning inom universiteten. I kamp om studenter och resurser skapar många universitet utbildningar för sådana nya nischer. Sammantaget framgår att den akademiska professionens omvandling till mycket stor del har hängt ihop med hur övriga professioners utbildning och forskning integrerats i universiteten. Det har varit en rörelse från universitet till ett vidare högre utbildningsfält och till ett integrerat universitets- och högskolesystem.

**Kapitel 3** *Utbildningsfältets professionalisering* överlappar naturligt nog delvis akademifältet. Det beror främst på att både lägre och högre utbildning länge hade nära relationer till kyrkan. Ett utbildningssystem i egentlig mening, i betydelsen statligt styrd och kontrollerad utbildning med skolformer på olika och inbördes relaterade nivåer, existerade inte förrän under andra hälften av 1800-talet. Då infördes studentexamen som förutsättning för universitetsstudier.

Utbildningsfältets *formering* skedde under en lång period (åren 1530–1849), först med katedralskolor, handelsinriktade stadsskolor och från 1620-talet gymnasier i vissa stiftsstäder. De statligt finansierade skolorna utbildade präster och höga ämbetsmän. Folkundervisningen bedrevs i socknarnas

försorg av präster, kaplaner och klockare. Utbildningsfältet *konsoliderades* (1850–1879) med inrättandet av folkskolan, folkskollärarseminarier och folkskollärare som ett nytt läraryrke. De som undervisade i de statliga skolorna hade i regel prästutbildning och att undervisa var för flera av dem ett första steg i prästkarriären. Med 1849 års kungliga cirkulär separerades prästyrket från läraryrket och med inrättandet av läroverket blev läroverkslärare i likhet med folkskollärare ett yrke-i-sig. Ett parallellskolesystem utvecklades med två skilda skolformer, läraryrken och lärarutbildningar, vilket fortfarande kommer till uttryck i två lärarförbund (Lärarnas Riksförbund och Lärarförbundet). Fältet *konstituerades* i samband med att de olika lärarkategorierna bildade egna yrkesförbund i slutet av 1800-talet. Läroverkslärarförbundet organiserade endast ordinarie lektorer och adjunkter. Det innebar en exkludering av de kvinnor som undervisade vid läroverken då kvinnor inte hade tillgång till ordinarie tjänst. Sveriges Allmänna Folkskollärarförening var inledningsvis folkskollärarnas gemensamma projekt. Efter införandet av manlig försörjarlön splittrades lärarkollektivet och kvinnorna bildade egna folkskolläraryrkes- och småskollärarföreningar. Fältets *professionalisering* inleddes i mitten av 1940-talet med välfärdsstatens framväxt och ambitioner att förvetenskapliga lärarutbildningen och skolundervisningen. Denna ambition accentuerades 1977 då lärarutbildningarna integrerades i högskolesystemet. Från 1946 års skolkommision kan vi tala om en externt initierad professionalisering eller professionalisering ovanifrån snarare än inifrån och underifrån. Förvetenskapligandet av lärarutbildning och skolundervisning syftade till att stärka grundskolans och grundskollärarnas kognitiva och sociala legitimitet.

Läraryrkenas första kvantitativa språng skedde när folkskolläraryrket etablerades i mitten på 1800-talet och ett andra språng när grundskolan infördes på 1960-talet. Under mitten av 1950-talet inleddes läroverksläraryrkets, närmare bestämt adjunkternas, kvantitativa språng. Även om ämnesläraryrket historiskt sett är nära besläktat med prästyrket som en klassisk profession och är grundat i lång akademisk ämnesutbildning finns det, med utgångspunkt i Brantes definition av professionen som länk mellan en viss vetenskap och objektet för professionens yrkesutövning, starka argument för att beteckna ämnesläraryrket som en välfärdsprofession. Ämneslärarens lärarspecifika kunskapsbas förverkligades med filosofie ämbetsexamen år 1907. Men då liksom senare, när ämneslärarnas yrkesutbildning knöts till lärarhögskolorna, var den lärarspecifika kunskapsbasen till innehåll och omfång relativt svag.

Det är svårare att hitta någon kvalitativ take-off vad gäller läraryrkena. Kanske det närmaste är 1940-talets vetenskapliga ambitioner vad gäller både skolan och läraryrket. Läraryrkenas historia har i mycket hög grad formats av skolornas institutionella och organisatoriska utveckling, vilken i sin tur har formats av politiska beslut. Den vetenskapliga kunskapsbasens ständiga omdefiniering illustrerar och tydliggör detta förhållande. I kapitlet diskuteras tre historiska skiften. Det första skiftet markerade övergången från den katolska skolundervisningen och dess kyrkointerna undervisning till nationalstaten och den lutherska statskyrkans samhällsuppdrag att utbilda folket. Det andra skiftet innebar en tydlig sekularisering genom att kyrkans position försvagades till förmån för en välfärdsstatlig utbildningspolitik med skolundervisningens förvetenskapligande som syfte. Ett tredje skifte har skett i nutid med övergång till en nyliberalt influerad utbildningspolitik med inriktning på förändrade styrformer.

**Kapitel 4** *Den sociala regleringens fält* handlar om den klassiska professionen jurister, de välfärdsstatliga yrkena med utbildning till socionom och det pre-professionella yrket polis. I kapitlet beskrivs hur den sociala regleringens fält formerats genom att lagstiftning för kontroll av befolkningen, utbildningar inom juridik och enstaka roller som ämbetsmän etablerats. Under 1800-talet konsoliderades och konstituerades fältet och juristprofessionerna utvecklades som den enda professionen på fältet. Från det tidiga 1900-talet utvecklades lagstiftningen kring sociala frågor och genom seklet blev den alltmer detaljerad. Därmed lades en grund för utveckling av varierande professioner. En central aspekt av framväxten av välfärdsstaten var att befolkningen skulle regleras, kontrolleras och stödjas. I den utvecklingen fick socionomerna en stor roll. Utbildningar av socialarbetare hade inletts i början av seklet, men det var på 1940-talet som dessa utbildningar etablerades bredare och man kan börja tala om en första kvantitativ take-off. Parallellt professionaliserades fältet genom att juristernas status som profession befastes. Även om andra yrkesgrupper tog hand om mycket av välfärdsstatens uppgifter var det juristerna som tolkade de alltmer detaljerade lagarna, och som därmed fick en viktig uppgift både i domstolar och i den växande offentliga förvaltningen.

Med välfärdsstatens utveckling senare under 1900-talet följde framväxten av tjänstemän i offentlig förvaltning. Från 1960-talet ökade antalet socionomer kraftigt, fler utbildningar tillkom och fler arbetsuppgifter gavs

till socionomer. Parallellt minskade antalet jurister i kommunerna och lämnade plats åt socionomerna. Den kvantitativa take-off som socionomerna genomgick på 1960–1970-talet följdes av en kvalitativ take-off. Efter 1977 var socionomutbildningen integrerad i universiteten och ämnet socialt arbete var inrättat. Tillsammans med att socialtjänstlagen 1980 gav socionomerna stort handlingsutrymme fanns en tendens till etablering av socionomer som profession inom den sociala regleringens fält. Det kom dock inte att bli så. Socionomerna uppnådde aldrig full professionell status inom detta fält eftersom de var, och är, beroende av såväl de organisationer som de lagar de verkar utifrån. Staten lämnade inte över ansvaret för den sociala regleringen, eller för dess organisationer. Men socionomerna fick genom behörighet att utreda, kategorisera och klassificera en möjlighet att styra såväl effektueringen av den sociala regleringen som sin egen roll. Polisernas roll i fältet förblev underordnad, utbildningen hade under 1900-talet successivt förlängts och fått allt fler teoretiska inslag, särskilt efter förstatligandet av polisutbildningen 1964, men vi kan under den beskrivna perioden inte se någon tendens till professionalisering av poliserna. De förblev statens aktörer. Sammantaget visar kapitlet att industrialiseringen och välfärdsstatens utveckling har haft avgörande betydelse för den sociala regleringens professioner och när välfärdsstaten krackelerade i slutet av 1900-talet förändrades också förutsättningarna för professionerna på fältet.

**Kapitel 5** *Den psykosociala integrationens fält* handlar om framväxten av psykiatri, rådgivning och psykoterapi. Detta fälts historia är i många avseenden gemensam med det medicinska fältets och det sociala regleringsfältets historia vad gäller normalitet och synen på avvikande beteende och hur detta ska åtgärdas. Kapitlet fokuserar på psykiatri, psykoterapi och rådgivning och dessa aktiviteters framväxt till en möjlig ny profession av psykoterapeuter och rådgivare i vår egen tid. Fältet består av klassiska yrken som präster och psykiatrer, nya välfärdsyrken som psykologer och socionomer eller närmare bestämt sjukhuskuratorer och skolkuratorer samt coacher som en preprofession. Det är dessa yrkens egen historia som bildar det främsta underlaget för fältets tidiga historia, formering och professionalisering. Kapitlet fokuserar emellertid på psykiatrer, psykologer och kuratorer. Det är dessa tre yrken som utgör den främsta rekryteringen till psykoterapeuter och rådgivare. Historiskt har psykoterapier haft central betydelse för dessa tre yrkens professionalisering. Genom att fokusera på psykoterapins och

rådgivningens sociala villkor och kognitiva bas beskrivs och analyseras hur social integration som ett specifikt kompetensfält har växt fram och utvecklats mot en möjlig ny profession av psykoterapeuter.

Det psykosociala integrationsfältet *formerades* under tiden 1850–1915. Psykiatrernas roll stärktes i och med att psykiatrin blev en medicinsk specialitet nära knuten till den somatiska vården. Sociala rörelser som exempelvis Centralförbundet för socialt arbete fick stor betydelse för framväxten av ett nytt yrke, socialarbetaren. Den mentalhygieniska rörelsens kritik mot sinnessjukvården började få genomslag och idén om förebyggande mentalhälsoarbete med hjälp av rådgivning och fostran fick fotfäste. Genom psykoanalysen introducerades ett helt nytt perspektiv för att förstå psykologisk utveckling och psykiska problem. Individens känsloliv och subjektivitet kom i fokus och *samtalet* blev centralt som metod. Såväl teori som metod kontrasterade mot det förhärskande biomedicinska paradigmet.

Mellan 1920 och 1945 *konsoliderades och konstituerades fältet*. Reformviljan i välfärdsstaten lade grund till uppbyggnaden av välfärdsinstitutionerna. Psykiatrin expanderade och sociallagarna reformerades. För både psykiatrer och socionomer fanns nu etablerade yrkesförbund som drev professionella frågor. Den mentalhygieniska rörelsen hade slagit igenom och kom att påverka bland annat uppbyggnaden av rådgivningsbyråer. Den psykoanalytiska och psykoterapeutiska rörelsen hade ännu svårt att etablera sig inom psykiatrisk verksamhet, men anammades i andra kretsar och kom därmed att få en social bas. Yrkesförbund för psykoanalytiker och psykoterapeuter hade skapats även om psykoterapi än så länge hade en relativt svag anknytning till de tre yrkesgrupperna.

Fältet *professionaliserades* 1945–1980. Den svenska mentalvården avinstitutionaliserades i och med ny medicinsk teknologi och läkemedel. Nya yrken tog plats inom den psykiatriska vården. En ny organisering av psykiatrisk verksamhet, sektoriseringen, infördes vid periodens slut. Psykoterapi kom att utgöra både den sociala och kognitiva basen för de tre yrkesgruppernas arbete inom fältet, särskilt markerat med den statliga psykoterapiutbildningen. Här låg ett kvalitativt take-off. Under perioden blev psykologerna, med sin nya utbildning, en viktig aktör på fältet tillsammans med kuratorer och psykiatrer. Såväl psykiatrer, kuratorer som psykologer hade kvantitativa ”take-off” särskilt under 1970- och 1980-talen.

Fältet kan därmed sägas vara *professionellt* från cirka 1980. Tekniker och metoder för social integration genom rådgivning och psykoterapi etablerades

genom professionerna och de samhälleliga institutionerna. Det fanns nu en vetenskaplig bas för samtliga tre professioner. Socionomutbildningen akademiserades och socialt arbete blev ett forskningsämne, vilket innebar att den kognitiva basen stärktes. Differentieringen av olika psykoterapeutiska skolbildningar ökade.

**Kapitel 6** *Det medicinska fältet* handlar om det medicinska fältets framväxt och professionalisering i Sverige med fokus på tre av dess yrken som nu är aktiva, nämligen läkarna som klassisk profession, sjuksköterskorna som välfärdsprofession och de biomedicinska analytikerna (tidigare laboratorieassistenter) som exempel på en preprofession som med sin akademiska utbildning och sin legitimation numera kan klassificeras som profession.

Det medicinska professionella fältets uppkomst och etableringen av den klassiska läkarprofessionen beskrivs utifrån tre faser. Den första fasen (1600–1850) skildrar den preprofessionella eran där fältet medicin etablerades. Den andra fasen (1860–1920) framställer hur läkarprofessionen genom två kvalitativa eller kognitiva take-off utvecklade en *robust kunskapskärna*, ett *heartland*. Analysen rör sig där kring utvecklingen av en specifik *medicin* – biomedicinen med ett specifikt vetenskapligt grundat kunskapsinnehåll där patologin och ny teknologi spelade stor roll. Kapitlet visar hur detta kunskapsinnehåll har fungerat som en legitimerande resurs i läkarkårens professionaliseringssträvanden och anspråk på jurisdiktion. Den tredje fasen (1930–1960) redogör för hur läkarprofessionens gyllene era stabiliserades. Professionaliseringsprocesserna har analyserats i relation till det framväxande och differentierande hälso- och sjukvårdssystemet samt till en framväxande statsadministration och välfärdsstat. Analysen visar betydelsen av organisatoriska traditioner som väglett politiska investeringar och utbyggnad av hälso- och sjukvården. En tidig och snabb organisatorisk utbyggnad som följde akutvårdslogiken var en konsoliderande faktor för den legitima medicinen, dvs. det vi idag kallar för det biomedicinska paradigmet. De organisatoriska förutsättningarna och det nya paradigmet skapade en lyckad kombination av sociala och kognitiva faktorer, vilket underlättade vägen till legal och kulturell jurisdiktion. Kapitlet mynnar ut i den professionella medicinens framväxt, uppsving och glansdagar.

Kapitlet visar vidare hur en profession med stor specialisering och en stark statushierarki ändå hålls ihop och betraktas som ETT yrke. Specialiseringen uppstod i ett system av konkurrens som baserades på utveckling

av medicinsk kunskap, vilket i sig stimulerade specialiseringen samt hanteringen av klassificerande kategorier utifrån en byråkratisk rationalitet. Status kring sjukdomars och medicinska specialiteter bidrog också till den viktiga hierarkiska ordning också i nutid som bygger på forskningsanknytningen, där den prekliniska (teoretiska) grundforskningen står i centrum och där mellanpositionen innehas av klinisk forskning och till sist icke forskningsrelaterat kliniskt arbete är perifert.

**Kapitel 7** *Det teknologiska fältet* handlar om ingenjörernas professionshistoria. Det är till skillnad från läkare och flera andra tidigare beskrivna yrken en samling yrken med många olika utbildningar och med många olika positioner på arbetsmarknaden. Fältet rör den materiella ting-världen till skillnad från den levande i människobehandlande organisationer. Det teknologiska fältet har sin praktik huvudsakligen i näringslivet och i företagsorganisationer. En svårighet i fältet är att yrket har varit mycket varierande när det gäller utbildning. Aktörer på arbetsmarknaden har inte heller dragit några skarpa gränser eller haft tydliga utbildningskriterier för anställningar. Man kan kanske istället tala om att det är yrkesanställningen snarare än utbildningsnivån som avgjort professionsgraden.

Ingenjörerna hade kvalitativt sett sitt första take-off mellan 1890 och cirka 1915; utbildningen blev alltmer vetenskapligt baserad efter sekelskiftet 1900, och den standardiserades. Studenterna hade då högstatusbakgrund, och de kunde lättare göra anspråk på motsvarande professionell status. Ingenjörprofessionens kognitiva kärna blev i hög grad naturvetenskap med tillämpad matematik, optimeringskunnande och rationaliseringstänkande i centrum. Efter en viss kvantitativ nedgång under första världskriget och mellankrigstiden kunde ingenjörerna konsolideras och konstitueras, men först efter att professionaliseringen (via utbildning) åter tagit fart. Ingenjörernas andra kvalitativa och kvantitativa take-off skedde efter andra världskriget med framväxten av en stark välfärdsstat och utökade arbetsmarknader. Från slutet av 1940-talet och början av 1950-talet kan man se det teknologiska fältet som professionellt. Under perioden 1939–1973 samverkade konfigurationen av institutioner och organisationer på ett sätt så att omfattande satsningar kunde genomföras. De ideologiska motsättningarna mellan olika ingenjörer avtog jämfört med de första decennierna av intresseorganisering.

För ingenjörerna och ingenjörsvetenskapen var det en gyllene period fram till slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Den ledde fram till

en väldig expansion av lägre ingenjörsutbildningar. Samtidigt minskade ingenjörernas legitimitet i viss mån. De förlorade positioner i elitskikten. Det inträffade en nedgång av intresset för högre ingenjörsutbildningar. Antalet verksamma ingenjörer på arbetsmarknaden planade ut. Ett tredje kvantitativt take-off skedde dock från mitten av 1980-talet – med en temporär nedgång i början av 1990-talet. Arbetsmarknaden fortsatte att diversifieras, efterfrågan på ingenjörer ökade och olika teknikbranscher efterfrågade ytterligare statliga forsknings- och utbildningssatsningar.

Förutsättningarna för ett teknologiskt fält fanns etablerade först runt 1890. Detta fält är mer beroende än övriga av ekonomiska konjunktioner och yrket utvecklades i tre tydliga språng med viss och sällsynt tillbakagång däremellan. Ingenjörernas status har också varierat. De har erhållit erkännande genom att få ledande positioner inom både statliga och privata organisationer, men de har också delvis förlorat dessa privilegier i konkurrens med jurister och civilekonomer. Ingenjörerna har inte varit framgångsrika i att utesluta andra yrken och professioner från sin jurisdiktion. I det avseendet har ingenjörerna varit en svag profession.

## Referenser

- Abbott, Andrew (1988). *The system of professions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Abbott, Andrew (2010). "Varieties of ignorance". *The American Sociologist* nr 41, s. 174–189.
- Bourdieu, Pierre (1996). *Homo academicus*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings förlag.
- Bourdieu, Pierre (1999). *Praktiskt förnuft*. Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loic (1992). *An invitation to reflexive sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brante, Thomas (2003). "Konsolideringen av nya vetenskapliga fält. Exemplet forskning i socialt arbete". I: *Socialt arbete. En nationell genomlysning av ämnet*. Högskoleverkets rapportserie 2003: 16R. FAS och Högskoleverket, s. 135–197.
- Brante, Thomas (2009). "Vad är en profession? Teoretiska ansatser och definitioner". I: *Vetenskap för professioner*. Högskolan i Borås, s. 15–34.
- Brante, Thomas (2011). "Professions as science-based occupations". *Professions & Professionalism* 1 (1): 4–20.
- Brante, Thomas (2014). *Den professionella logiken. Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället*. Stockholm: Liber.

- Brante, Thomas; Johnsson, Eva; Olofsson, Gunnar & Svensson, Lennart G. (2015). *Professionerna i kunskapssamhället. En jämförande studie av svenska professioner*. Stockholm: Liber.
- Burrage, Michael; Jarausch, Konrad & Siegrist, Hannes (1990). "An actor-based framework for the study of professions". I: Burrage, Michael & Torstendahl, Rolf (red.) *Professions in theory and history: Rethinking the study of the professions*. London: Sage, s. 203–225.
- Carlhed, Carina (2011). "Fält, habitus och kapital som kompletterande redskap i professionsforskning". *Socialvetenskaplig tidskrift* 18 (4): 283–300.
- Castro, Freddy (1992). *Bortom den nya medelklassen. Durkheim och de moderna professionella yrkesgrupperna*. Stockholm: Symposion Graduale.
- Dahle, Rannveig (2008). "Profesjon og kjønn". I: Molander, Anders & Terum, Lars Inge (red.) *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Durkheim, Émile (1983/1992). *Professional ethics and civic morals*. London: Routledge.
- Elias, Norbert (1939/1991). *Från svärdet till plikten*. Stockholm: Atlantis.
- Elzinga, Aant (1990). "The knowledge aspect of professionalization: The case of science-based nursing education in Sweden". I: Torstendahl, Rolf & Burrage, Michael (red.) *The formation of professions*. London: Sage.
- Ehrenreich, John & Ehrenreich, Barbara (1979). "The professional-managerial class". I: Walker, Pat (red.) *Between labor and capital*. Boston: South End Press.
- Etzioni, Amitai (red.) (1969). *The semi-professions and their organization: Teachers, nurses, social workers*. New York: The Free Press.
- Foucault, Michel (1979). *Discipline and punish*. Harmondsworth: Penguin.
- Fournier, Valerie (1999). "The appeal to 'professionalism' as a disciplinary mechanism". *Sociological Review* 47 (2): 280–308.
- Freidson, Eliot (2001). *Professionalism. The third logic*. Cambridge: Polity Press.
- Fauske, Halvor (2008). "Profesjonsforskningens faser og stridsspørsmål". I: Molander, Anders & Terum, Lars Inge (red.) *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- George, Alexander & Bennett, Andrew (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Grimen, Harald & Molander, Anders (2008). "Profesjon og kjønn". I: Molander, Anders & Terum, Lars Inge (red.) *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gouldner, Alvin (1979). *The future of the intellectuals and the rise of the new class*. London: MacMillan.
- Hanlon, Gerard (1999). "The changing nature of professionalism and the fracturing of the service class". *International Review of Sociology* 9(1): 87–99.
- Hellberg, Inga (1978). *Studier i professionell organisation: En professionsteori med tillämpning på veterinäryrket*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Hellberg, Inga (1995). "Det professionella tjänstesamhället". I: Svensson, Lennart G. & Orban, Pal (red.) *Människan i tjänstesamhället*. Lund: Studentlitteratur.

- Krause, Eliot (1996). *Death of the guilds: Professions, states, and the advance of capitalism*. New Haven: Yale University Press.
- Latour, Bruno (1987). *Science in Action*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, Bruno (1988). *The Pasteurization of France*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Mannheim, Karl (1952). *Essays in the sociology of knowledge*. New York: The Free Press.
- Molander, Anders & Terum, Lars Inge (red.) (2008). *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Olofsson, Gunnar & Petersson, Otto (red.) (2011). *Med sikte på profession. Akademiska yrkesutbildningar vid ett nytt universitet*. Lund: Ariadne förlag.
- Parsons, Talcot (1964). *Essays in Sociological Theory*. New York: The Free Press.
- Perkin, Harold (1969). *Key Profession. The History of the Association of University Teachers*. New York: Kelley Publishers.
- Rostow, Walter (1959). *Industrisamhällets utvecklingsstadier: Ett icke-kommunistiskt manifest*. Stockholm: Byrån för ekonomisk information.
- Scott, W. Richard (2008). "Lords of the dance: Professionals as institutional agents". *Organization Studies* 29 (2): 219–219.
- Siegrist, Hannes (1990). "Professionalization as a process: Patterns, progression and discontinuity". I: Burrage, Michael & Torstendahl, Rolf (red.) *Professions in theory and history*. London: Sage.
- Siegrist, Hannes (2002). "Professionalization/professions in history". *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*: Elsevier Science Ltd.
- Starr, Paul (1982). *The social transformation of American medicine*. New York: Basic.
- Stehr, Nico (1984). *Knowledge societies*. London: Sage.
- Stehr, Nico & Grundmann, Reiner (2012). *Experts. The knowledge and power of expertise*. London & New York: Routledge.
- Svensson, Lennart G. & Evetts, Julia (red.) (2010). *Sociology of professions. Continental and Anglo-Saxon traditions*. Göteborg: Daidalos.
- Tillitsdelegationen. Direktiv 2016:51.
- Tillitsdelegationen. Direktiv 2017:119.
- Tilly, Charles (2008). *Explaining social processes*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Torstendahl, Rolf (1991). "Knowledge and power. Constraints and expansion of professional influence in Western capitalist society". I: Trow, Martin & Nybom, Thorsten (red.) *University and society*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Ulfsdotter Eriksson, Ylva (2012). *Yrke*. Malmö: Liber.
- Witz, Anne (1992). *Professions and patriarchy*. London: Routledge.